

Ina plivalur che dat bia lavur

En connex cun siu concept niev ha il Museum Regional Surselva a Glion lantschau ina retscha da referats. El center ein particularitads ed atgnadads dalla Surselva. Gievgia sera ei la diversitad linguistica dalla vischnaunca Ilanz/Glion stada el center d'in referat ed ina discussiun al podi.

AUGUSTIN BEELI/FMR

Mintga sutga ella bargia dil Museum Regiunal Surselva ei stada occupada, la menadra *Ursina Jecklin Candrian* ha saviu beneventar in grond auditori alla sera tematica. La situaziun «Romontsch contra tudestg – tudestg contra romontsch» ha s'udiu el cantun Grischun duront tschentaners tiel mintgagi. Il lungatg dil pievel ha stuui sesuttametter al lungatg official. Per amur dil svilup economic han ins schizun empruau d'extirpar sistematicamein il romontsch.

El referat introductiv dalla sera ha *Renata Coray* presentau mussaments en quei connex. La scenziada da lungatgs digl Institut per plurilinguitad dall'Universitad da Fribourg ei carschida si a Basilea Tiara, en ina famiglia cul bab da Ruschein e la mumma da Mustér. La sensibilitad per la plurilinguitad ha accompignau ella tochen oz.

«Stadt Ilanz» ha piars siu statuts

Ella bargia dil Museum Regiunal a Glion ha Renata Coray tratg bilanza dil vargau en tiara romontscha. Oz regia leu ina bilinguitad assimetrica, perquei ch'ils Romontschs ein sfurzai da saver tudestg, ils Tudestgs perencunter buca d'emprender, respectiv da capir romontsch. En ina vischnaunca bilingua ei quei disequilibier ina sfida linguistics per administraziun, scola, populaziun indigena e secund-indigena sco era per immigrai d'auters lungatgs.

Dapi la fusiun avon diesch onns ei Ilanz/Glion in construct politic cun quella constelaziun bilingua. «Stadt Ilanz» era official- e facitamein avon la fusiun in marcau tudestg. Tschintschar romontsch da radunonzas e sin plaz-scola era buca beinvesiu. Dapi ch'il marcau ei s'unius cun 12 vischnauncas romontschas ei quei semidau. La loscha «Stadt Ilanz» ha piars quasi siu status, il lungatg dils vitgs ha perencunter gudignau.

Il contract da fusiun aveva empermess la bilinguitad, e quella semanifestescha oz daper tut. Ella cumplichescha denton era la veta publica. «Mintga commember dil parlament communal, dalla suprastonza communal ni d'ina cumissiun ha il dretg da pretender translaziuns da moziuns el lungatg official ch'el capescha», ei statuiu egl artechel 3 pertuccont il diever dils dus lungatgs. Facticamein survescha quel a persunas da lungatg tudestg, pertgei ils Romontschs capeschan gie omisus.

Multifariadad ei in avantatg

Alla fin da sia «tour d'horizont» dil romontsch a Glion e contuorn ha Renata Coray citau l'antieriura presidenta communal *Carmelia Maisen*. En ina intervista dils 17 da november 2022 ha la designada cussegliera guvernativa declarau ch'ella resenti la bilinguitad sco ina realitad ch'ins vivi cun plascher e gust. Ella ughegi da pretender ch'il romontsch hagi gudignau impurtonza enteifer l'administraziun. Denton dettien las numerusas translaziuns bia

lavur ed ins dueigi buca survaleter quei ord vesta finanziala. La finala enriheschi la bilinguitad denton e seigi ina schanza, ha Renata Coray resumau siu referat introductiv.

En quei senn ha la moderatura *Alice Bertogg* discurrei suenter il referat cun quater persunas che representan la multifariadad dad Ilanz/Glion. *Anna Gschwend Malin* ei mumma da treis affons carschi e dapi in onn e miez parlamentara communal. Ella viva dapi 20 onns a Sevguin e lavura ella pratica da miedi d'affons da siu consort. La dunna dalla Svizra orientala ha empriu romontsch ed ei engaschada en uniuns. Ella constatescha ch'ei vegn entschiet ina conversaziun per romontsch, ch'ins mida lu spert el tudestg, per spir respect e cumadeivladad. Quei secutener constatescha ella era alla sesidas el parlament communal.

Gl'interprendider ed il canzlist

Silvio Dietrich ei dapi in onn deputau dil Cussegl grond e menader dalla scola Ilanz/Glion. El ha confirmau ch'el seigi confruntaus en siu mintagi professional cun grondas sfidas. Buca il davos pervia dalla munconza da persunal d'instrucziun e las structuras plurilingualas. En vischnaunca vivien habitonts da 24 naziuns, tontas frequentien era la scola communal. Per part ei il persunal d'instrucziun confruntaus – cunzun ellas partiziuns dalla scola a Glion e dameins els vitgs – cun 10 tochen 12 naziuns en ina classa. «La multifariadad ei ton ina sfida sco in avantatg», ha Silvio Dietrich sincerau.

Manuel Montalta, il meinagestiu dalla gruppa da transports, betun e gera Montalta SA, ei beinvulents al lungatg romontsch. Sco um da fatschenta vesa el il nez, mo era ils cunfins co e nua che mesiras a favur da quel selaian realisar. Savens ei la preschientscha romontscha in survetsch alla clientella. Demai che romontschs san era tudestgs, san interpresas privatas denton spargnar cuosts cun seconcentrar sin in lungatg.

Michael Spescha, il menader dalla canzlia communal, ei buc interprendider, mobein obligaus al dretg vertent. El ha confirmau ch'il romontsch seigi bein ferm presents oz en casa cumin a Glion. Tuttina pretendi l'applicaziun conforma alla lescha gronds sforzs administrativs. Culla situaziun bilingua vali da buca discriminar quels da lungatg tudestg. Buns collaboraturs garanteschien denton da dumignar quella sfida. La damonda «Eis ei pli lavur ni plivalur?» dalla moderatura Alice Bertogg vala cunzun pil sectur administrativ. Il referat e la discussiun da gievgia sera el Museum Regional Surselva ha mussau: Il romontsch ed il diever da quel frunta sin interess. La situaziun linguistica particulara da Glion pretendia era mesiras particularas – e surtut era in engaschament persistent.

LAAX

Il giubilar a caschun dalla fiastetta da vendergis. FOTO AUGUSTIN BEELI

85 onns Gion Balzer

Il scolast e cumponist Gion Balzer Casanova ha festivau l'jamna vargada siu 85avel. Il Chor viril da Laax ha embelliu siu giubileum.

AUGUSTIN BEELI/FMR

Mesjamna vargada ha *Gion Balzer Casanova* cumplenu siu 85avel gi da naschientscha. Duront 40 onns eis el staus scolast primar a Laax. Gia avon diesch onns, per siu 75avel, ha la vischnaunca burgheisa da Laax undrau el sco burgheis d'honor. Quella distincziun survegnan persunas ch'ei sefatgas meriteivlas specialmein. Sper *Eugen B. Hangartner*, ch'ei staus 23 onns president communal da Laax, ei Gion Balzer Casanova la persuna che ha influenzau essenzialmein la cultura da quella vischnaunca. Gl'onn 2009 ha la regenza grischuna undrau el cun in premi da renconuschientscha. El ei buca mo staus scolast primar a Laax, mobein organist, dirigent, promotur da cant e musica, insumma da projects culturals.

Ordeifer Laax ei Gion Balzer Casanova daventaus enconuscent sco cumponist e creader dalla melodia «La sera sper il lag». Quella ha el fatg avon prest 30 onns. Cu el mavi da scala si en casa da scola Grava, contemplavi el savens la poesia, ha el raquentau avon sis onns en in discuors culla FMR. Il text da sur Flurin Camathias che decorescha la preit aveva inspirau il scolast primar. «Ina damaun entuorn las quater e mesa sundel jeu vegnius neuvon en letg cul patratg ch'ieu hagi aunc da preparar la lecziun da cant», eis el seregurdaus. Sin quei seigi el semess al clavazin ed hagi entschiet ad improvisar. La poesia saveva el ordadora, improvond ha el fatg ina melodia leutier. Tut fuva ruasseivel quella damaun, in solemn ruaus. «L'ura da cant ei perinagada stada salvada», ha il cumponist dad 85 onns tradiu. En scola haveva el da quei temps in avantatg: «Ils affons cantavan adina bugen», gi el e raquenta da ses scolars da Laax che havevan dun e talent pil cant. Dapi quella reminiscenza ein 28 onns vargai. La melodia improvisada ei daventada il «himni» dalla Romontschia.

Ed a Laax contan ins dil reminent aunc adina bugen. Il giubilar ha capiu da promover oreifer ses scolars. Quei cumprova il fatg ch'ei dat puspei in chor d'affons a Laax. *Umberto* e *Rinaldo Camathias* han refundau quel sco chor d'affons TICO. Quest atun entscheiva il chor ils exerchezis cun duas partiziuns e pli che 30 affons. Per Gion Balzer Casanova po quei esser in schenghetg special sin siu 85avel. Vendergis sera ha il Chor viril Laax purtau ils auguris a siu dirigent d'honor.

Las persunas che han organisau la sera e discutau al podi: Ursina Jecklin Candrian, Renata Coray, Silvio Dietrich, Anna Gschwend Malin, Manuel Montalta, Michael Spescha ed Alice Bertogg (da dretg a sen.). FOTO AUGUSTIN BEELI

Legums e tuargias en cofras

Ils da Cumpadials, lur vischins dils vischinadis ed era glieud d'ordeifer, ein s'entupai sonda alla fiasta dil vitg. Igl ei stau ina speciala. Ils visitaders han astgau mirar, fuffergnar e prender ora rauba da numerusas valischas da viadi.

AUGUSTIN BEELI/FMR

Ch'ei vegni calira savevan tuts. Perquei haveva mintga marcadonta e marcadont priu las mesiras preventivas: Silmeins in ni plirs parisols han s'udiu tier gl'equipadi da fiera. *Annamaria Duff* ha giu il stan il pli grond. Ella ei disada d'ir a fiera ed ha experientscha cun tuttas auras. Ella senti tiptop sut il tetg da siu stan, ha ella sincerau. Sonda suentermiezdi scaldava il sulegl propi sil menaschi dalla fiasta dil vitg a Cumpadials. L'Uniun da cultura e sport ha organisau uonn quella ensemen cull'uniun da dunnas «Vinavon». Sigl invit da separticipar ad ina «fiera ord la cofra» han ellas retschiet bia resuns. Exact 20 marcadonts e marcadonts ein la finala vegni cun lur cofras e cuntegn. Pil gi da fiera han Annamaria e Marcus Duff transferiu ora el liber ina pintga part da lur stizun La Caldera. En quater cofras han els presentau lur purschida: ina cun

Il comite, da sen. Samuel Degonda, Barbara Candinas, Janic Duff, Nicole Caderas, Lisetta Cathomas, Fabian Collenberg e Cornelia Tuor. FOTOS AUGUSTIN BEELI

caschiel e pettas, ina cun terscholas, ligiongias e legums en veider, ina cun truffels, bials carflurs alvs e zuchettis mellens. Ina quarta era emplenida cun vischala e pintgas antiquitads.

Cofra cun crunas

Cofras e cofrettas, veglias e modernas, da teila, da curom e da material sintetic han ins viu sil plaz. Malgrad ch'ellas eran emplenidas cun diltut, ein ellas dadas en

Ina giuvna marcadonta cun sia cofra.

egl. La fiera da cofras a Cumpadials ei stada attractiva pigl egl, l'occurrENZA hilarica ha dau caschun da vegnir en discuors cun glieud creativa. Ell'umbriva, sut ils parisols han ins intervegniu tgi che fa tgei

e pertgei. Ina cofra che schischeva en costas havevan ils marcadonts empleniu cun tuargias. Aposta per ir a fiera cuntegn quella valischa crunas e caums da lenn ella grondezia dils migieuls. Il sortiment da tuargias d'izuns, puauas, cudugns e farbuns ha fatg queidas.

Marcanzia en fuorma da lavurs da textil e lenn turnau, sut il pিরer duas cofras cun termagls e giugs, pli envi ina cun scalfins d'affons per temps pli freids ed ina cofra cun cudischs han envidau da mirar e vegnir en discuors. Ina dallas cofras pli originalas sut in parisol cunteneva plantas da combra en ruogs e scadiolas. Malgrad la calira han visitaders e visitaders gudiu da star da cumpignia. Gl'antieriur plaz-scola s'adattescha lu era fetg per ina tala occurrENZA pintga. Ei savess tgunsch esser ch'igl ei l'entschatta d'ina biala tradiziun d'organisar la fiasta da stad a Cumpadials en quella fuorma.